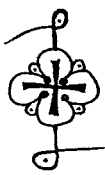

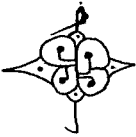

		Index Vell, 355, n. 18, f. 64.	15/02/1303	
		Index Vell, 549, n. 12, f. 591 v.	5/12/1303	
		Index Vell, 548, n. 20, f. 592.	8/02/1304	
		AHAT, Còdex A.B., f.164 v	30/12/1305	
		AHAT, Còdex A.B., f.165-165 v	4/02/1306	
	<i>Sig+num Michaelis Boterii, publici notarii Terracone qui hec scribi feci.</i>	AHCR, Hospital, 4 ²⁴⁵	18/01/1307	
		AHCR, Fires i mercats, 4	13/05/1307	
		AHCR, Censals i àpoques, 7	17/04/1308	
Pere Vedell	<i>Petrus Vedell, publicus tabellio sub Michaelis Boter, hoc scribi feci et clausi vice ipsius</i>	AHCR, Religiós, 7	11/11/1276	
		AHAT, Còdex A.B., f.151-151v	4/05/1277	
Ramon d'Om	<i>Raimundus d'Ulmo, publicus tabellio Terrachone sub Michaele Boter, hoc scripsi et clausi vice ipsius die et anno prefixis</i>	AHCR, Almoines, 4	11/04/1280	
Ramon d'Escorna	<i>Raimundus de Escorna dicti domini regis scriptoris, qui mandato eisdem haec scripsit loco, diet et anno prefixis.</i>	AHAT, Llibre Corretja, 55	18/10/1281	
Berenguer de Plegamans	<i>Berengarius de Plicamanibus, notarius publicus in tota provincia Terracone auctoritate domini archiepiscopi supradicti qui predictis omnibus interfui hoc scripsi et hoc meum sig+num feci</i>	AHAT, Llibre Corretja, 58	11/03/1289	

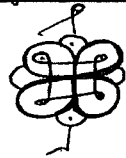

Berenguer de Terrassa	<i>Berenguer de Tarraça, notari</i>	Index Vell, 546, n. 10, f. 591	2/12/1292	
Ramon	<i>Ramon, 'notario supradicti quod premissi omnibus interfui et ad mandatum dicti domini Archiepiscopi ...'</i>	AHAT, Llibre Corretja, 64	3/03/1295	
Jaume Ferrer	<i>Signum mei Iacobi Ferrarii, notarii publici et iurati curie reverendissimi patris et domini domini Archiepiscopi supradicti qui predictam manu propria scripi et in publicam formam redigi die et anno predictis</i>	AHT, Calaix 12, n. 2	9/07/1305	
Pere Tost	<i>Ego Petrus Tost dicti domini patriarche et administratoris scriptor iuratus</i>	AHCR, Arq., 8	11/07/1305	
	<i>Sig+num mei, Petri Tost, prefati domini Patriarche, scriptoris iurati eiusque auctoritate notari publici qui predictis instrumentum et de mandato ipsius domini Patriarche manu propria subscribetis hec scripsi et in publicam formam redegi, cum litteris supperpositis, in XXII linea, ubi dicitur venerabilibus et clausi</i>	AHT, Calaix 11, 2	6/10/1329	
	<i>Pere Tost, notari</i>	Index Vell, 552, n.13, f. 591 v.	2/08/1331	
Ramon Tallaferro	<i>Raymundus Talaferre, notarius publicus iuratus in curia vicariorum Terracone</i>	AHCR, Fires i mercats, 3	5/10/1305	
	<i>Ramon Tallaferre, notari jurat en la cort dels veguers de Tarragona</i>	Index Vell, 607, n. 46, f. 643 v.	23/07/1310	
Bernat de Ferenyi	<i>Sig+num mei, Bernardi de Ferenyi...., notarii publici Terracone pro Arnaldo de Martorello, notario publico eiusdem qui hec clausi.</i>	AHT, Calaix 12, n. 4	25/05/1306	
Jaume de Palou	<i>Sig+num mei Iacobi de Palaciolo, auctoritate domini Terraconensi Archiepiscopi notarii publici et irauti in curia officialatus eiusdem qui han sentenciam in presentem publicam formam redigi feci pe Bernardum de Guardiola, scriptore predictum, subscribo et claudio, loco, die et anno prefixi</i>	AHCR, Fires i mercats, 2	11/03/1307	
Arnau Format	<i>Sig+num mei Arnaldi Format, publici notarii Terracone, pro Arnaldo de Martorello,</i>	AHCR, Jueus, n. 6	29/09/1309	

	<i>notario publico eiusdem, qui hec clausi</i>			
	<i>Sig+num mei Arnaldi Format, publicus tabellionis Terracone sub Arnaldo de Martorello, notario publico eiusdem qui hec clausi cum raso et emendavit mea subscripcione ubi dicitur Arnaldo de Martorello.</i>	AHCR, Jueus, n. 8	4/10/1309	
Arnau de Martorell ²⁴⁷	<i>Sig+num Arnaldi de Martorello, publici notarii Terracone qui hec scribi fecit</i>	AHCR, Jueus, 9	30/01/1310	
		AHN, Clero, carp.2906, 1.	9/10/1310	
	<i>Sig+num Arnaldi de Martorello, publici notarii Terrachone qui hec scribi fecit cum superposito in prima linea ubi dicitur Pericomus, die et anno prefixis.</i>	AHCR, Jueus, n. 11	28/04/1312	
		AHCR, Censals i àpoques, 11	13/08/1312	
		AHCR, Curiós i Varia, 6	7/02/1313	
		AHAT, Còdex A.B., f.169 v	11/03/1313	
		AHCR, Jueus, 12	16/01/1314	
		AHCR, Censals i àpoques, 13	30/03/1314	
		AHCR, Jueus, 13	17/07/1314	
		AHCR, Censals i àpoques, 13 bis	17/04/1315	
		Index Vell, 550, n. 22,	6/09/1315	

²⁴⁷ És autor del manual Tarragona 3 (1321-1323)

		AHCR, Jueus, 14	28/02/1316	
		AHT, Calaix 12, 5	22/07/1343	
Ramon Ferrer	<i>Raimundus Ferrarii, notari publici et iurati reverendi in Christo Patris Domini archiepiscopi supradicti qui predictis omnibus et singulis interfui, firmatisque et approbaacione, ratifficacione sive emologacione tam compromissi quam sentencie a partibus recepti ac de mandato ipsius domini archiepiscopi hanc sentenciam propria manu scripsi et in hanc publicam formam redegem cum raso et emendato in prima linea ubi dicitur Michaelis et clausi die et anno prefixis.</i>	AHCR, Furs i senyoriu, 1	12/12/1314	
Ramon de Benaiges	<i>Sig+num mei Raymundi de Benages, notarii publici Terracone, pro Arnaldo de Martorello, notario publico eiusdem qui hoc clausi.</i>	AHT, Calaix 32, n. 1 ²⁴⁸	18/05/1326	
Bernat de Franciya	<i>Sig+num mei, Bernardi de Franciya?, notarii publici Terracone pro venerabili Arnaldo de Martorello, notario publico eiusdem qui predictis omnibus interfui, et hec clausi</i>	AHT, Calaix 11, 3	11/02/1328	
Pere Martí	<i>Sig+num mei Petri Martini, notarii Reverendissimo in Christo Patris et Domini domini Petri divina providencia Patriarce et Anthiocenses et administratoris ecclesie Terrahcone qui de registro dicti domini fratris Sancii predicta omnia in hanc formam publica scripsi et clausi mandato venerabili viri domini Bernardi de Sancto Dionisio archidiaconus Sancti Fructuosi in Sede et officialis</i>	AHAT, C.1, G-1	6/12/1328	

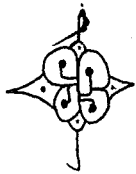
²⁴⁸ Hi ha dos pergamins de la mateixa data i amb el mateix tema. En cada un d'ells el notari és el mateix i els escrivans són diferents: A. *Cervera hoc scripsi mandato Arnaldus de Martorello Terracone notariuss die et ano prefixis*; *Guilelmus Maix, hoc scripsi mandato Arnaldus de Martorello, Terracone notarius cum raso et emendato in octava linea ubi dicitur et melioramenis que ibi facere.*

	<i>ac regente vicariatus Terrachone pro dicto domino administratore.</i>			
Ferrer de Fonolleres ²⁴⁹	<i>Ferrer de Fonolleres, notari de Tarragona</i>	Index Vell, 553, n. 14, f. 592	25/05/1334	
	<i>Sig+num Ferrarii de Fonolleriis, civis Terracone predicti, notari auctoritate regia per totam terram²⁵⁰</i>	AHCR, Cambrers, 11	31/08/1348	
	<i>Sig+num mei Ferrarii de Fonolleriis notarii publici de Terracone pro domino Bernardo de Ulzinellis, legum doctori dicte civitatis notario publico qui cum literas rasis et emendatis in VII linea ubi dicitur Item, hec clausi</i>	AHCR, Almoines St. Pere, 64	1/12/1349	
	<i>Sig+num mei Ferrarii de Fonolleriis notarii publici Terracone pro domino Bernardo de Ulzinellis civitatis notario publico qui hec clausi²⁵¹.</i>	AHCR, Censals i èpoques, 87	2/03/1351	
	<i>Sig+num Ferrarii de Fonolleriis, civis Terracone, notarii publici auctoritate regia per totam terra et domnacionem illustrissimi domini regis Aragone.</i>	AHCR, Castlans, 10	18/05/1351	
		AHN, Clero, Carp. 1191, n.6	5/07/1351	
	<i>Sig+num Ferrarii de Fonolleriis, notrii publui Terracone pro domino.....</i>	AHAT, Pergamins, Calaixera 2. Alcover	8/12/1354	
Damià Gili	<i>Damià Gili, notari.</i>	Index Vell, 609, n. 57, f. 644 v.	5/04/1336	

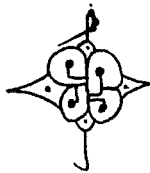
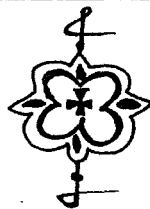
²⁴⁹ És autor dels llibres de l'AHAT Tarragona 4 a i Tarragona 4 b, tots dos de l'any 1338. El primer signe es correspon amb la subscripció en la que s'intitula notari per autoritat reial. El segon, amb la TAU, correspon al seu càrrec de notari per autoritat de Bernat d'Olzinelles, titular de l'escrivania comuna tarragonina, de la que n'és el senyor el propi arquebisbe.

²⁵⁰ Hi ha també el signe de Bartomeu Albanell, *scriptoris iurati et susbtituti a Ferrarii de Fonolleriis notario publico auctoritate regia per totam terram et dominacionem illustrissimi domini Regis Aragone vite cuius requisitus una cum dictis testibus ... in ter.. et ... subscripcione manu mea hic apposui*

²⁵¹ Falta un tros del pergami a la part inferior, afectant la subscripció notarial i part de la de l'escrivà.

	<i>Damià Gili, notari</i>	Index Vell, 608, n. 42, f. 642 v.	9/04/1336	
Bernat de Manresa	<i>Ego, Bernardus de Manresa, notarius publicus curie officialatus Terracone pro Stephano de Canovis, publico eiusdem notario transumptam predicta scribi feci et cum originalibus suis fideliter comprobavi ac sigillum dicte curie appendicium de mandato pre</i>	AHT, Calaix 14, n.3	8/06/1336	
Jaume Roures	<i>Sig+num mei, Iacobi Roures, notarii publici Terrachone pro Arnaldo de Martorello, notario publico eiusdem, qu hoc clausi.</i>	AHCR, Censals i àpoques, 53 AHCR, Censals i àpoques, 42 AHAT, Llibre Vila-seca, f. 32 v.- 34 AHT, Calaix 10, 1 AHT, Calaix 3, 10 AHT, Calaix 3, 12 AHCR, Prot. Notarials, C.8, Ll.3 AHCR, Prot. Notarials, C.9, Ll.1 AHAT, Llibre Vila-seca, f. 37 v.-38 v.	13/10/1337 3/02/1339 3/02/1339 29/08/1339 ²⁵² 20/12/1339 2/10/1341 30/01/1343 24/07/1344 3/11/1345	

²⁵² Trasllat del dia 27 de juliol de 1340. El fa el mateix notari.

Pere d'Anglesola	<i>Sig+num Petri de Angularia, uctoritate reverendissimo patris et domini domini Arnaldi, divina providencia archiepiscopi Sancte Terraconensi ecclesie notarii publici per civitate diocesis et provinciam Terrac. qui de mandato dicti domini hec scribi fecit et clausit.</i>	AHCR, Fires i mercats, 5	17/02/1343	
Bartomeu Albanell	<i>Sig+num mei Bartholomei Albanelli, publici notarii Terracone pro domino Bernardo de Ulzinellis, legum doctore dicte civitatis notario publico</i>	AHT, Calaix 24, n.1	12/12/1347	

Finalment tenim el cas de Valls, d'on les referències són poques i molt puntuals. Si per als altres llocs comptavem amb títols de llibres o col·leccions de pergamins, per al cas de Valls no tenim més que dades soltes i que només permeten fer un llistat que no té cap pretensió d'exhaustivitat. Tampoc no hi hem pogut incloure massa signes notariais, ja sigui per manca de pergamins o també pel mal estat d'alguns d'aquests. Esn referim al cas de Pere Croat, que no ens permet comparar amb el signe del notari del mateix nom i que trobem treballant a la Selva als anys 1342-44.

QUADRE 10:
Notaris de Valls, segles XIII-XIV.

Nom	Subscripció	Ref.	Data	Signum
Guillem Pellicer	<i>Guilelmus Pellicer, notarii publici de Vallibus</i>	Valls 3	1292	
Guillem de Carta?	<i>Guilelmus Carte, notarii publici de Vallibus</i>	Valls 8	1306	
Guillem de Terres	<i>Guilelmus de Terres, 'notarii publici de Vallibus pro Raimundo Cinglerii, rectore ecclesie ipsius loci qui predictis interfui et hoc scripsi cum raso et emendato in quarta linea ubi dicitur dicto loco et clausi di et anno prefixis.</i>	AHN, Clero, Carp. 2906, n.9	23/01/1310	

	<i>Guilelmus Terres</i>	Valls 13d	1321	
Ramon Bracha	<i>Raimundus Bracha</i>	Valls 1	1313	
Bernat Vidal	<i>Bernardus Vitale, notarius</i>	Valls 13 a	1319	
		Valls 60, .	1322	
		Valls 20	1322-1324	
		Valls 57, <i>Liber iudeorum</i>	1324	
		Valls 23	1327	
		Valls 25	1331	
		Valls 64	1337-1338	
Ramon de Benaiges	<i>Raimundus Benaiges, notarii publici de Vallibus</i>	Valls 15	1320	
		Valls 18, f. 6-6v. ²⁵³	1322-1323	
Pere Ferrer	<i>Petrus Ferrarii, notarii publici de Vallibus</i>	Valls 24 b	1329	
Arnau Artús	<i>Arnaldus Artus</i>	Valls 26 a	1332	
		Valls 26 d	1332	
		Valls 52	1332-1333	
		Valls 63	1337-1338	
		Valls 27 b	1337-1338	
		Valls 31 b	1338	
		Valls 31 a	1341-1342	
		Valls 33	1344	
Pere Croat	<i>Sig..., Petri Croaci, notarii publici loci de Vallibus pro venerabili Boniffacio Ferrarii, legum doctore ac rectore eiusdem, qui hoc scribi fecit.</i>	AHCR, Jueus, 19	15/12/1340	
Arnau de Fraxino		Valls 27 a	1337	
		Valls 32	1342-1343	
	<i>Sig+num mei Arnaldi de Fraxino, notarii publici de Vallibus pro venerabile domino Boniffacio Ferrarii, legum doctore ac rectore ecclesie eiusdem, qui predictis rogatus una cum dictis testibus interfui et hec</i>	AHN, Clero, Carp. 2906, n. 10	2/10/1343	

²⁵³ A més de ser l'autor del manual consta també dins del llibre una referència a aquest notari.

	<i>scribi feci cum raso et emendato in XXX nona linea ubi dicitur.</i>	Valls 59 , <i>Liber iudeorum.</i>	1342-1344	
		Valls 35	1347	
Bernat Donadeu	<i>B. Donadeu, notari de Valls</i>	AHAT, Index Vell, 611, n. 6, f. 636 v.	22/12/1347	
Roger de Miralpeix	<i>Rogerijs de Mirapisca</i>	Valls 36, <i>Liber omnis forasteriorum et iudeorum</i>	1352	

Per a concloure amb aquest capítol només recollir el que hem dit. Hem trobat una sèrie de notícies algunes de les quals ens han confirmat diversos aspectes sobre el notariat. En primer lloc hem vist la importància que tingué el notariat dins del Camp de Tarragona, però sobretot hem comprovat clarament els lligams que mantenia la institució amb el clergat. Però no era una relació només a nivell institucional, o per raó de jurisdicció, sinó que passava també per la combinació de la funció notarial amb les tasques purament eclesiàstiques. La regència de l'escrivania local es barrejava amb les altres tasques normals en tota parròquia medieval, entre les que hi havia la docència als escolars. La parròquia esdevenia centre de múltiples activitats, algunes de les quals anaven més enllà de la pràctica religiosa. Entorn de la parròquia local, no només a Alcover, s'articulava una societat que tenia en el rector un dels puntals fonamentals; l'altre era el notari, que posava per escrit tots els afers econòmics, socials i de l'esdevenir quotidià. En el cas del Camp de Tarragona ambdúes figures es fonien en una, erigint-se encara més en el pal de paller de la

societat del moment. Era societat que necessitava dels serveis del rector-notari per tal de viure el present però també anar preparant un futur que passava gairebé sempre per un pensament obsessiu amb la mort, el més enllà i la salvació.

Capítol 3. ELS LLIBRES NOTARIALS, PRODUCTE DE L'ACTIVITAT DELS NOTARIS.

Si parlem d'una institució com el notariat, l'activitat de la qual es palesa en els manuals en els que enregistraven els contractes dels seus convilatans, és lògic que dediquem un apartat a l'anàlisi d'aquests. Ens centrem en tots els aspectes externs i també els trets característics de l'interior dels manuals, tot i que per a la qüestió de l'escriptura, les abreviatures i els tipus documentals dediquem altres capítols. Ara per ara és el torn del tamany, l'estat de conservació, les cobertes o el material escriptori, així com d'aquelles inscripcions que apareixen a les cobertes i a l'interior dels llibres. Aquest capítol el complementem amb un recull de filigranes que reproduïm al final de la tesi, en l'apèndix 4, tot i que dins de l'apartat corresponent ens hi referim i en donem les dades més importants. També, quan ha estat possible, hem insertat alguns exemples de dibuixos i inscripcions que localitzem en els llibres notariais, només com una mostra i sense ànims d'exhaustivitat. Aquests exemples ens serveixen per a il·lustrar el que incloem en el text, essent conscients de que el recull pot ser sempre més complet.

3.1. Els llibres notariais dels arxius tarragonins.

Els protocols notariais utilitzats per a la nostra tesi estan guardats en els arxius històrics comarcals de Valls i Reus, i el Diocesà de Tarragona. Per la seva importància iniciem el recorregut pels d'aquest darrer arxiu, centrant-nos en tot el volum de documentació allí conservada referent a les notaries i

l'activitat dels seus oficials i no tan sols en els llibres notariais que hem utilitzat d'una forma més o menys exhaustiva.

L'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona fou creat el dia 9 de febrer de 1920 per iniciativa del cardenal Francesc Vidal i Barraquer, encomanant la seva direcció a Mn. Sanç Capdevila. És un moment en el que es pren una important decisió per part de la jerarquia eclesiàstica, potser amb objectius tan interessants com els de dotar la ciutat i la diòcesi d'un centre de recerca al costat d'una Universitat Pontifícia¹. Com antecedents d'aquest arxiu hi ha tota la documentació de les parròquies, del Vicariat, l'Oficialat, dels Concilis, l'arxiu episcopal... En definitiva, documentació de tots els centres on es generava o es rebia, sobretot les butlles i breus pontificis o els registres dels arquebisbes, que anaven donant cos a l'arxiu episcopal. Aquest va rebre un primer cop l'any 1375 quan, per les lluites entre el rei Pere el Cerimoniós i el metropolità Pere de Clasquerí, fou assaltat el castell del prelat i saquejat l'arxiu. L'any 1811 els francesos van incendiar la secretaria del capítol on els canonges guardaven els documents que creien més importants, i l'any 1813 les tropes franceses novament van volar el Castell del Patriarca i la Pabordia, llocs on es guardava un important volum de documentació. Si bé la situació de la documentació eclesiàstica a Tarragona sembla bastant desastrosa, un alè

¹ Tal vegada Vidal i Barraquer s'avança una mica a la política arxivística de l'Església. El nunci apostòlic Tedeschini deixava clarament i detallada la forma de govern i funcionament dels arxius eclesiàstics, l'any 1929. No obstant ja hi havia hagut una circular del nunci Ragonesi adreçada a l'episcopat espanyol en la que s'avisava de la conservació dels fons documentals però també de l'obligació que tenien els responsables de posar els arxius a l'abast de la recerca. Cfr, *Los Archivos de la iglesia en España*, León, 1978, p.248-249. Pedro RUBIO MERINO, "Tipología documental en los archivos parroquiales", dins de *Archivística. Estudios básicos*, Sevilla, 1983², p.213-219. Si bé aquest darrer treball té com a objectiu central els arxius parroquials, ofereix una síntesi interessant de tota la normativa canònica sobre arxius eclesiàstics. Similar a aquesta aportació és el que trobem a Gino BADINI, *Archivi e Chiesa. Lineamenti di archivística ecclesiastica e religiosa*, Bolonya, 1989, p.26-29.

d'esperança va sorgir amb la determinació de Vidal i Barraquer. A partir d'aquí començaren a arribar els fons documentals de les parròquies de la diòcesi anteriors a 1750 per tal d'evitar pèrdues, assegurar-ne la conservació i facilitar-ne la consulta. El procés de recopilació d'aquesta documentació va finalitzar l'octubre de 1924. Així doncs, per aquesta via es van aplegar les importants sèries de manuals notariaus procedents de les notaries parroquials, unes de les més notables del país², juntament amb les sèries de llibres sacramentals, constituïnt tot el conjunt el nucli principal de l'Arxiu Diocesà. Centrant-nos en els protocols notariaus destaquem per la seva antiguitat i seriació els manuals de la parròquia de Santa Maria d'Alcover, iniciada l'any 1228 amb l'anomenat "Manual d'Alcover", fins fa poc el manual més antic dels coneguts a Catalunya³. Juntament amb els d'Alcover les sèries de manuals que s'inicien al llarg del segle XIII són les de l'Albi (1243), Blancafort (1239), Cambrils (1281), La Guàrdia dels Prats (1238), Maldà (1245), Riudecanyes (1263), Santa Perpètua (1299), La Selva del Camp (1284), Siurana (1229), Ulldemolins (1281), Valls (1281) i Tarragona (1260).

Concretament d'Alcover hi ha 42 llibres notariaus entre manuals, llibres de notes i llibres de testaments, tenint en compte que només ens fixem en els

² Manllevem aquestes idees de Mn. Salvador RAMON I VINYES, *L'Arxiu Històric Arxidiocesà, la gran obra de Mn. Sanç Capdevila*, acte acadèmic celebrat el 14 de març de 1984 amb motiu del Centenari del Naixement de Mn. Capdevila. Fou publicat a *Església de Tarragona. Butlletí Oficial de l'Arquebisbat*, 155(1984), p.103-112. També a Salvador RAMON I VINYES; Manuel FUENTES I GASÓ, *Inventari dels protocols notariaus de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona*, Barcelona, 1987, p.7-10. En la introducció d'aquest inventari els autors remarquen la qüestió de les notaries rurals i la funció notarial que exercien els rectors, tal vegada a causa de la seva cultura.

³ Cfr. Josep M. PONS GURI, *De l'escrivent...*, *op.cit.*, (1993), p.32-33. A l'Arxiu de la Seu de Manresa hi ha uns folis que semblen pertànyer a un manual notarial, amb una datació compresa entre els anys 1222 i 1225, per tant anteriors al d'Alcover.

que estan inclosos dins del període cronològic de la nostra tesi. No obstant la sèrie segueix de forma continuada fins a l'any 1740.

Referent a altres poblacions del Camp de Tarragona cal dir que els manuals de la parròquia de Sant Martí de l'Aleixar s'inicien l'any 1303 arribant a un total de 16 llibres. Cambrils amb 15 llibres és anterior, de l'any 1281. De Mont-roig trobem únicament un sol manual dels anys 1320-1323. Sant Mateu de Riudecanyes constitueix novament un volum important de documentació, amb 47 llibres, entre manuals i llibres de notes, encetant la sèrie l'any 1263. La Selva del Camp amb 52 llibres, tenint en compte que hi ha també llibres d'apel·lacions i un *Liber Iudeorum* de 1281-1294. De Tamarit hi ha només 3 llibres de notes entre els anys 1332 i 1352. Valls, iniciant-se l'any 1281⁴ arriba a un total de 79 llibres incloent cinc llibres sobre jueus, 3 dels Drapers, un llibre de Pactes de Barcelona i uns fulls solts que contenen unes apel·lacions a l'Arquebisbe. Finalment de la Catedral de Tarragona hi ha conservats 4 llibres que s'inicien l'any 1260 arribant fins l'any 1339⁵.

Només ens hem fixat en els paràmetres que ens marcavem en els objectius de la nostra tesi, és a dir, en tot el que fa referència al Camp de

⁴ Se'ns ha comunicat per part de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona que aquest primer manual està extraviat i la seva consulta ni buidatge no ens ha estat possible.

⁵ A l'AHN de Madrid, Sección Clero, hi ha també algun manual corresponent al notari tarragoní Joan Comes, de finals del segle XV. També a l'AHT, al districte notarial de Tarragona, s'inicia la sèrie de protocols l'any 1472, data que s'allunya molt dels límits temporals de la nostra tesi. *Cfr.* Josefina CUBELLS I LLORENS, *Arxiu Històric de Tarragona*, Barcelona, 1988, p.34-35. En aquest arxiu també hi ha manuals de Reus a partir de l'any 1546, però la sèrie més notable és la de Tortosa, amb més de 2.000 volums, tot i que la més antiga és la de Santa Coloma de Queralt que s'inicia l'any 1276. Aquestes dues sèries, com que els llocs d'on provenen no eren de la diòcesi de Tarragona –Santa Coloma ho va passar a ser l'any 1957, i Tortosa és bisbat propi– no les tenim en compte en el nostre treball tot i que en remarquem la seva importància per a la recerca històrica i el seu valor com a patrimoni documental.

Tarragona i al temps comprès entre 1228 i 1351. No obstant el volum es va multiplicant en dates posteriors a aquesta darrera arribant a xifres insospitades i que s'escaparien a les possibilitats de la nostra recerca. De tota manera hem de dir que ens hem centrat en les poblacions que creiem que eren les més importants en aquells moments, treballant de forma bastant exhaustiva els manuals d'Alcover, Reus, La Selva, Valls i Tarragona, deixant de banda la resta. Entenem que una recerca de les característiques de la que ens proposem necessitava d'una delimitació clara i que intentés ser coherent. Prenent com a referències les poblacions que hem citat ens trobavem a més amb unes sèries documentals bastant interessants per la seva seriació, element que ha estat també decisiu per a la nostra elecció.

Pel que fa als manuals notariaus de Reus es conserven a l'Arxiu Històric Comarcal de Reus per raó de la Llei 6/85, igual que alguns dels corresponents a l'Arxiu de Valls. Ambdós centres s'integren dins de la Xarxa d'Arxius de la Generalitat regulada pel Decret 110/1988⁶. Els de Reus, amb una sèrie que s'inicia l'any 1292⁷, presenten la dificultat de l'accés per la manca d'un instrument de descripció individualitzat. L'inventari actual es basa en unitats d'instal·lació –capses grans o petites⁸– la qual cosa impideix un coneixement

⁶ Cfr. Joan FARRÉ I VILADRIKH, "Els arxius històrics comarcals", dins de *Els arxius: l'experiència catalana*, Barcelona, 1995, p.43-46. "(...)els arxius comarcals han de tutelar, controlar i concentrar, si s'escau, fons de diverses procedències i institucions, com els estatals (judicials, notariaus, comptadores d'hipoteques), els de l'Administració Autònoma (Ensenyament, Sanitat, Agricultura, etc.), els de l'Administració local, els fons d'empreses, els fons d'institucions privades, els fons i les donacions de particulars..." p.44.

⁷ El primer és un volum que es guarda al Museu Comarcal Salvador Vilaseca, seguint un criteri del tot contrari al principi arxivístic de la procedència dels fons. Aquest llibre no ha estat consultat per a la nostra tesi ja que no es troba a l'abast.

⁸ En el catàleg hi figuren les dates extremes i la signatura, a més d'una numeració correlativa, però no es diu la quantitat de llibres que hi ha a l'interior de les capsas, ni el nom

del fons *a priori*, obligant a l'investigador a resseguir caps per caps per a descobrir el nombre de volums que poden contenir. Això entorpeix la recerca tenint en compte que hi ha ocasions en que els manuals estan desmembrats i separats dins d'una mateixa caixa de manera que la investigació ha de començar el majoria de casos per una reconstrucció del manual i dels quaderns i folis que hi ha solts. La forma de conservar-los és mitjançant subcarpetes que porten una numeració que només serveix per a cada caps, iniciant-ne una de nova a la caixa següent. No obstant els protocols reusencs presenten una seriació força coherent, completada amb els volums que es guarden a l'Arxiu Històric de Tarragona, inciant-se el conjunt l'any 1606 amb un manual del notari Joan Olives.

Els llibres de l'Arxiu Històric Comarcal de Valls corresponents a les dates que ens hem marcat són només 4 volums. No podem dir que constitueixin un conjunt molt seriat, almenys aquests primers, ja que el primer volum és de 1277-78, el segon de 1306-1307 per a passar al tercer i quart a l'any 1337-38 i 1339 respectivament. Són manuals petits, excepte el segon que arriba als 160 folis, contenint entre 20 i 30 folis cada un d'ells⁹.

A l'Arxiu Històric de Tarragona també trobem llibres de Tarragona a partir de 1488 amb un llibre del notari Joan Comes. Una sèrie molt important de Tortosa des de l'any 1348, amb unes cartes nupcials del notari Arnau Martí.

del notari. Només unes lletres majúscules –XP o X- indiquen el tamany de la caps. No es fa mai menció de l'estat de conservació.

⁹ Joan PAPELL I TARDIU, *Catàleg dels protocols de Valls*, Barcelona, 1989, p.19. Estan en molt mal estat de conservació i no han estat utilitzats per a extreure dades per a la nostra tesi. El gran volum de protocols de Valls es conserva, però, a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona.

D'Alcover hi ha llibres des de 1617 i de La Selva des de 1624, arribant aquests darrers fins al 1875 amb un total de 219 volums.

A la vista d'aquestes dades el que pensem d'entrada és en una certa dispersió documental entre tot el conjunt de protocols notariais. No obstant al darrera de cada cas hi ha un procés que no deixa de tenir la seva lògica, essent el més clar tot el conjunt de protocols notariais de l'Arxiu diocesà.

Tenint en compte les característiques i els paràmetres de la nostra recerca és evident que calia delimitar la documentació que havíem de revisar. No obstant és obligat remarcar la gran importància que tenen tots els protocols notariais per a la investigació, i més pensant en la poca producció historiogràfica local que analitza la institució.

3.2. Els manuals notariais com a reflex de la societat baixmedieval.

Quan hom pretèn enfrontar-se amb un temps tan complex com és la Baixa Edat Mitjana es troba amb un element que la caracteritza en gran manera: la transformació i el canvi. Dins de totes les mutacions que s'anaven operant als darrers segles medievals els notaris hi van participar de ple posant per escrit alguns dels elements que emergien a partir d'aquests canvis. Ens referim per exemple a les qüestions econòmiques, entre les que destaca el comerç. Els notaris van escripturar les noves formes d'associacions entre mercaders, adaptant els formularis a les noves necessitats. També van participar en la vida social dels pobles i les ciutats, a l'hora d'intervenir en els

matrimonis tot posant sobre el paper els esponsalícis i els dots. El notari fins i tot intervenia en les darreres decisions de la persona quan, a cau d'orella, anava suggerint al moribund els diversos llegats que havia de fer a l'Església per tal de salvar la seva ànima; i escoltava els llegats que aquell feia a la seva muller i als fills. Però el notaris entraven també en la intimitat de la llar, obrint portes, caixes i remenant les cambres per a fer els inventaris dels béns dels difunts. Tot això quedava anotat en els llibres notariais que s'han convertit avui en dia en el reflex de la vida quotidiana d'aquells segles i s'erigeixen en una font inesgotable d'informació per als que volem reconstruir el passat tot analitzant l'esdevenir quotidià de la Baixa Edat Mitjana.

Des del punt de vista de la historiografia ja fa un temps que els historiadors comencen a valorar els protocols notariais com una font històrica fonamental per a dur a terme determinats treballs. Des de l'escola francesa, amb Vovelle entre altres, s'han realitzat estudis sobre la Història de les Mentalitats a partir dels testaments¹⁰. O en alguna ocasió s'ha presentat la documentació notarial des del punt de vista metodològic tot veient-ne el rendiment que hom en pot treure, destacant per damunt de tots el II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada¹¹. Entre les darreres aportacions seguint

¹⁰ Michel VOVELLE, *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*, París, 1978. És en aquest llibre on aquest historiador va descobrir el testament com a font històrica bàsica per als estudis sobre les mentalitats, arribant després a ser utilitzats per a la història de la mort i de la religiositat. Posteriorment aquest mateix autor va publicar precisament una monografia sobre la mort, *La mort à l'Occident, de 1300 à nos jours*, París, 1983. També Jacques CHIFFOLEAU, *La comptabilité de l'au-délà, les hommes, la mort et la religion en Comtat Venaissin à la fin du Moyen Âge*, Roma, 1980. Daniel PIÑOL ALABART, *A les portes de la mort. Religiositat i ritual funerari al Reus del segle XIV*, Reus, 1998, treball aquest que es basa fonamentalment en l'anàlisi dels testaments per a extreure les dades que ens permeten veure les actituds col·lectives davant de la mort i estudiar els principals aspectes de la religiositat baixmedieval en un àmbit local.

¹¹ *Actas del II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada: La documentación notarial y la Historia*, 2 vols., Santiago de Compostela, 1984. Es presenten les fonts notariais

aquesta línia citem el treball dirigit per Rosario Porres en el qual es presenten els aspectes més importants per a la recerca a partir dels protocols notariais. Centrat en un àmbit molt concret, la província d'Àlaba, fa un recorregut per les tipologies documentals que es troben en els llibres notariais de l'època moderna, presentant aquelles pautes metodològiques adequades per a cada cas. El punt de partida és un repàs a l'estat de la qüestió sobre la investigació que ha utilitzat aquestes fonts, presentant-ne les principals línies de recerca. D'aquestes es citen per damunt de totes la Història Social, la Història Econòmica i especialment la Història de les Mentalitats. Per això, al llarg del llibre es fan referències continuades a aquestes tres vies¹².

Els antecedents d'aquesta recerca ens porten, a grans trets, a una diversitat de temes notable, com ara els àmbits de la cultura i l'art¹³, la vida

com a bàsiques per a estudis de mentalitats però també per a la Història Econòmica i per a l'anomenada Història Social, conceptes i mètodes relacionats tots ells amb l'escola francesa i les seves línies de recerca. Les ponències i comunicacions giren entorn de la qüestió de la utilització de la documentació notarial, centrant-se encara més en determinades tipologies documentals per a estudiar uns temes molt concrets. A nivell metodològic, i també més general, hi ha els treballs de Antonio EIRAS ROEL, "La metodología de la investigación histórica sobre documentación notarial: para un estado de la cuestión. Introducción general" p.14-30; Valentín VÁZQUEZ DE PRADA, "Protocolos notariales e historia Económica: Crédito, comercio, industria", p.189-218; Michel VOVELLE, "Minutes notariales et Historie des cultures et des mentalités", p.9-26. A nivell metodològic Cfr. Carlos FORCADELL; G. REDONDO, "El historiador ante los protocolos notariales", a G.PÉREZ (ed.): *El patrimonio documental aragonés*, Zaragoza, 1986, p. 117-134. Qüestions similars s'han posat de manifest a *Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas*, Saragossa, 1987, on hi ha una aportació de J.A. ALMERÍA GARCÍA, "Los protocolos notariales como fuente para el estudio de la obra artística", p.19-74, i l'aportació de Clara MOZO AVELLANED, "Los protocolos notariales como fuente para el estudio del regadío en el siglo XVI", p.241-248.

¹² Rosario PORRES (dir.), *Aproximación metodológica a los protocolos notariales de Álava*, Universidad del País Vasco, 1996.

¹³ Ricardo DEL ARCO, *La cultura, la investigación histórico-artística y los archivos de protocolos notariales*, "Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos", (Madrid), 34(1916), p.157-162. J. M. MADURELL MARIMÓN, *Contratos de obras en los protocolos notariales*, "EHDAP", 1(1948), p. 105-199. Aquest autor també té un petit treball que es desmarca d'aquesta línia, ampliant la temàtica: "La genealogía y la heráldica en los antiguos protocolos notariales", a *I Congreso Ibero-Americano de Archivos, Bibliotecas y Propiedad intelectual*, Barcelona, 1952, p. 430-431. Aquests treballs els considerem importants, i ja els citavem en

quotidiana¹⁴ i fins i tot qüestions socials¹⁵. Són exemples de treballs que utilitzen la documentació notarial, o en recopilen notícies importants, amb una finalitat historiogràfica. Si els notaris abarcaven gairebé tots els àmbits de la vida també la historiografia s'ha anat diversificant en els darrers anys i abastant no només l'època medieval sinó també incloent importants estudis per a èpoques posteriors. Són els aspectes econòmics¹⁶, socials¹⁷ o culturals¹⁸, als que s'hi sumen en els darrers anys la Història del Llibre i també de la Cultura Escrita en general¹⁹, així com l'anàlisi dels diversos tipus de font notarial, entre

l'estat de la qüestió com antecedents de la recerca sobre el notariat, tot i que no analitzen directament la institució notarial sinó el producte de la seva activitat.

¹⁴ Agustín G. DE AMEZUA Y MAYO, *La vida privada española en el protocolo notarial. Selección de documentos de los siglos XVI, XVII y XVIII del Archivo Notarial de Madrid*, Madrid, 1950.

¹⁵ Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ, *Los protocolos notariales y el estudio de la burguesía barcelonesa del siglo XVIII*, "EHDAP", I(1948), p. 253-274.

¹⁶ A banda de tota la bibliografia sobre comerç medieval que citem en altres capítols i que trobem en l'apartat corresponent de la Bibliografia al final del treball, afegim aquest article de Josep HERNANDO, *Els contractes de treball d'agricultors segons els protocols notarians del segle XIV*, "EHDAP" XVI(1998), p. 123-210.

¹⁷ F. Javier GARCÍA MARCO, *Tipología documental e investigación histórica: las actas notariales como reflejo de la evolución de la sociedad aragonesa en la Edad Media*, "Aragón en la Edad Media", IX(1991), p. 31-53. Vicent PONS ALÓS, *Documento y sociedad. El testamento en la Valencia medieval*, "Estudis Castellonencs" 6(1994-95), p. 1101-1119. Josep HERNANDO, *L'alimentació làctia dels nados durant el segle XIV. Les nodrisses o dides a Barcelona, 1295-1400, segons els documents dels protocols notarians*, "EHDAP", 14(1996), p. 39-157. Carlos ASEÑO SEDANO, *Sociedad y esclavitud en el reino de Granada, s. XVI. Las tierras de Guadix y Baza (según los archivos de protocolos notariales de Baza y Guadix)*, Granada, 1997. Jaume CODINA, *Contractes de matrimoni al Delta del Llobregat (segles XIV a XIX)*, Barcelona, 1997. Imma SALAZARMAURI I ROIG, *Anàlisi dels capítols matrimonials de la segona meitat del segle XVIII i darrer part del segle XIX d'un mas ribagorçà: el Mas de Faro*, "Collegats" (Trempl), 7(1997), p. 163-177.

¹⁸ Josep HERNANDO, *L'ensenyament a Barcelona, segle XIV. Documents dels protocols notarians. Primera part: instruments notarians de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (1350-1400)*, "Arxiu de Textos Catalans Antics", 12(1993), p. 141-271. Josep HERNANDO, *L'ensenyament a Barcelona, segle XIV. Documents dels protocols notarians. Segona part: instruments notarians de l'Arxiu de La Catedral de Barcelona i de l'Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona, 1294-1400*, "Arxiu de Textos Catalans Antics", 16(1997), p. 131-298.

¹⁹ Josep A. IGLESIAS FONSECA, "La documentació notarial y la Historia del Libro en Cataluña: algunas aportaciones recientes. Perspectivas de estudio", a *Actas del III Congreso de Historia de la Cultura Escrita*, Alcalá de Henares, 1998, p. 169-188. Un article que analitza minuciosament els principals aspectes de la investigació sobre la Història del Llibre a partir de

els que posem com a exemple els capbreus²⁰. Seguint aquesta línia i per a veure un aspecte de l'activitat dels notaris i del contingut dels protocols notariais, dediquem un capítol final de la nostra tesi a l'estudi dels establiments emfitèutics. De tota manera la documentació insertada en els manuals és tan important i variada que demanaria una anàlisi apart del que aquí puguem dir, encetant noves línies de recerca. Les possibilitats per a la investigació sobre fons notariais són immenses, i la majoria de temes encara resten aturats en l'àmbit de la nostra recerca sobre el Camp de Tarragona. Només algun treball ha obert el camí en l'àmbit de l'anàlisi dels rics fons notariais de la zona, sumant-se així als pocs estudis que existeixen encara sobre l'Edat Mitjana camptarragonina²¹.

les possibilitats que ofereix la documentació notarial. Repassa també l'estat de la qüestió en la producció historiogràfica sobre aquest tema, partint d'autors com Antoni Rubió i Lluch fins a Josep Hernando.

²⁰ Manuel RIU, *Els capbreus, font important per a la història socio-econòmica dels senyorius laics i eclesiàstics: dos exemples catalans del segle XVII, referents al monestir cistercenc de Santa Maria de Montbenet (Berga)*, "EHDAP" 5(1977), p. 103-128. Rafael BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, "Formas de transmisión de la propiedad en el País Valenciano (siglos XVII y XVIII). Aproximación metodológica a un nuevo tratamiento de una fuente notarial clásica: los cabreves", a *Actas del II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada*, Santiago de Compostela, 1984, p. 353-369. M. Josepa ARNALL, *La vila i el terme de Vila-Sacra en el segle XV. Estudi d'un capbreu del monestir de Sant Pere de Rodes*, "Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos" (Figueres), 19(1986), p. 203-285.

²¹ Maria BONET DONATO, *Aproximació a la societat i economia de Tarragona a la Plena Edat Mitjana*, Tarragona, 1996. Treball que utilitza els primers protocols notariais tarragonins a partir d'un buidat exhaustiu i que dona una visió general sobre els darrers temps medievals a Tarragona. A més intenta demostrar la importància de la ciutat com a centre d'un

3.3. Característiques físiques dels manuals notariais. Exterior.

Un dels estudiosos pioners sobre els manuals notariais, Josep M. Pons Guri, ja fa temps va dedicar algun treball a l'anàlisi dels aspectes més externs d'aquests llibres, posant en evidència la seva importància però també la dificultat per a accedir-hi, dificultat que passa per una comprensió profunda de tot el que envolta els protocols notariais i la confecció de l'instrument²². No obstant ara no ens fixem en les qüestions del contingut sinó en les característiques externes i el seu aspecte físic.

Tots aquests elements sobre els llibres notariais de casa nostra no difereixen en gran manera de tot el que succeeix a la Península Itàlica a la Baixa Edat Mitjana. Aquesta ens serveix de referent continuat al llarg del nostre treball per tal de trobar-hi un punt de recolzament i de comparança entre el notariat autòcton i el català. També per a tot el que es relaciona amb els llibres notariais. D'aquesta manera ens endinsem en els aspectes físicament més visibles de l'activitat dels notaris del Camp de Tarragona.

territori ben definit i també com a centre comercial i econòmic destacable. També citem el nostre treball *A les portes de la mort...*, *op.cit.*

²² Josep M. PONS GURI, "Algunes orientacions per a l'utilització dels fons de seccions històriques en districtes notariais", i també "Característiques paleogràfiques dels llibres notariais catalans fins al 1351", treballs reeditats a *Reculls d'estudis història jurídica catalana*, vol.1, Barcelona, 1989, p.159-190 i 191-218 respectivament.

3.3.1. Tamany.

Hem de començar parlant de dos tamany principals dels llibres notariais, en quart i en foli. El primer format el trobem només en els cinc primers llibres d'Alcover, abarçant gran part del segle XIII i en el primer de Riudecanyes, dins de l'àrea del Camp de Tarragona. Ara bé, analitzant exhaustivament els primers manuals de les altres sèries que es guarden a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona trobem els primers manuals de Blancafort²³, La Guàrdia dels Prats²⁴, Les Piles²⁵, Santa Perpètua de Gaià²⁶, Siurana²⁷ i Ulldemolins²⁸ (Vegi's el Quadre 11, a la pàgina següent).

²³ Només hi ha 5 llibres en quart, dels quals 3 són del segle XIII i la resta del segle XIV. *Cfr.* Salvador RAMON VINYES; Manel M. FUENTES GASÓ, *Inventari..., op.cit* p.52-53.

²⁴ Un total de 65 llibres en quart fins al segle XVIII. D'aquests n'hi ha 4 que són del segle XIII i 17 del XIV. *Ibidem*, p. 101-104.

²⁵ Hi ha un total de 53 manuals en tamany quart, dels quals 7 són del segle XIII i 7 més del segle XIV. *Ibidem*, p.139-140.

²⁶ En l'inventari de manuals notariais d'aquesta parròquia hi ha 8 volums de tamany quart, des del primer que citem en el quadre fins l'any 1709. *Ibidem*, p. 183-184.

²⁷ Hi ha un altre llibre de l'any 1276 en quart i de l'any 1329-1334 un altre. *Ibidem*, p.214.

²⁸ Hi ha 6 llibres del segle XIV que també són en tamany quart. *Ibidem*, p. 228-229.

QUADRE 11:
Tamany dels protocols notariaus. Quart²⁹

Llibre	Anys
Alcover 1	1228-1229
Alcover 2	1245-1247
Alcover 3	1268-1269
Alcover 4	1278-1279
Alcover 5	1279-1286
Blancafort 8	1239-1263
La Guàrdia dels Prats 1	1251-1271
Les Piles	1240-1250
Riudecanyes 1	1272
Siurana 1	1229-1237
Sta. Perpètua de Gaià 1	1299-1327
Ulldemolins 55	1286

La resta de llibres que treballem són de tamany foli tot i que a Reus hi ha alguns volums que s'aparten una mica d'aquestes mides essent més grans que el foli. Aquestes proporcions no són desmesurades i no mereixen ara per ara una atenció especial. És el tamany foli el que es troba també en els llibres notariaus catalans del segle XIII³⁰ i en alguns dels italians, tant del Nord³¹ com

²⁹ Incloem els primers llibres que presenten tamany en quart. Els d'Alcover, com que els tractem directament en la nostra tesi els enumerem tots, però hem de tenir present que en les altres poblacions hi ha més volums que els que individualitzem aquí.

³⁰ A tall d'exemple vegi's Pere PUIG (ed.), *Capbreu primer de Bertran acòlit, notari de Terrassa, 1237-1242*, Barcelona, 1992, p. 18. Un llibre de 305 x 205 mm. També Rafel GINEBRA, *Manual primer de l'Arxiu de la Curia Fumada de Vic (1230-1233)*, Barcelona, 1998, p. 16. Les dimensions del manual que transcriu són 245 mm d'amplada x 315 mm d'alçada. Cfr. Àngel CANELLAS LÓPEZ, "El notariado en España hasta el siglo XIV: estado de la cuestión", a *Notariado público y documento privado...*, op.cit., València, 1989, p.123-128.

³¹ M. BIZZARRI; M. CHIAUDANO (eds.), *Imbreviature notarili: 'Liber imbreviatorum Ildibrandini notarii 1227-1229*, Torino, 1938, p.IX-XVI. És un llibre format per 1 quadern de 19 folis, de 31 x 20'5 cm. Giorgio TAMBA, "L'atto notarile nelle registrazione pubbliche bolognesi nel secolo XIII", a *Notariado publico y documento privado: de los orígenes al siglo XIV*, València, 1989, p. 1091-1107. Luciana MOSIICI; Franck SZNURA (eds.), *Palmerio di Corbizo. Imbreviature 1237-1238*, Firenze, 1982. Es tracta d'un manuscrit conservat a Firenze amb unes mides de 285 x 180 mm. (citem les unitats de mesura tal com apareixen en les obres citades).

del Sud³². A la zona de Roma, al segle XIV, encara es troben llibres en petit format, però poc a poc passen a un tamany més gran³³.

3.3.2. Estat de conservació.

Tenint en compte la immensa quantitat de manuals notarials que es conserven en els arxius locals es fa bastant difícil generalitzar sobre el seu estat de conservació. Caldria tenir en compte sempre les diverses circumstàncies per les quals van passar cada una de les sèries, vicissituds que només en algun cas podem intuir. En el quadre següent podem comprovar com les sèries que s'han conservat millor són les d'Alcover i La Selva, tot i que també cal destacar la de Valls conservada a l'AHAT pel seu volum i seriació. En general la majoria de llibres presenten efectes d'humitat i d'insectes, que en alguns casos, sobretot a Valls i a Reus, afecten més l'escriptura que en altres. Igualment cal tenir en compte l'estat de conservació de les cobertes, tema per al que destinem el proper apartat, ja que ens dirà molt sobre la conservació del volum en general. Així, aquells llibres que no han conservat les cobertes es troben gairebé descosits tots els seus quaderns, fruit segurament del procés de desmembració de la coberta de pergamí.

³² A. DE STEFANO (ed.), *Il registro notarile di Giovanni Maiorana (1297-1300)*, Palermo, 1943, p. VII-XXVI. Un llibre de 81 fulls de 27 x 21 cm., de la població siciliana d'Erice. Pietro BRUGARELLA (ed.), *Le imbreviature del notaio Adamo de Citella a Palermo (1286-1287)*, Roma, 1981, p.9. És un llibre en mal estat de conservació, de 300 x 240 mm. Pietro GULOTTA (ed.), *le imbreviature del notaio Adamo de Citella a Palermo (1298-1299)*, Roma, 1982, p. XIV. Llibre lleugerament més petit que l'anterior, del mateix notari, ja que fa 22 x 11 cm.

³³ Anna M. CORBO, "Relazione descrittiva degli archivi notarili Romani dei secoli XIV-XV nell'Archivio di Stato e nell'Archivio Capitolino", a P. BREZZI; E. LEE, *Gli Atti privati nel tardo medioevo: Fonti per la storia sociale*, Roma, 1984, p.49-67.

QUADRE 12:
Llibres notariais. Estat de conservació.

	Alcover	Reus	La Selva	Tarragona	Valls	Total
Bo	28	9	14	0	3	54
Regular	8	14	30	4	54	110
Dolent	1	3	2	0	10	16
Molt Dolent	3	6	3	0	4	16
Total llibres	40	32	49	4	71	196

En aquells llibres que estan encara cosits es pot comprovar el fil de pergamí en la majoria d'ells, matèria que era utilitzada per a unir els quaderns un cop el notari decidia tancar el manual i donar-li una coberta. Respecte dels quaderns tampoc no podem generalitzar ja que el propi estat de conservació no permet establir una tipologia de llibre amb un determinat nombre de quaderns. Com tampoc no podem estandaritzar un tipus de quadern. Això és degut, sobretot els de Valls, que molts llibres presenten un aspecte fragmentari. Al descosir-se s'han ajuntat en molts casos diversos quaderns que possiblement no formaven part d'un mateix manual, però així es contempla en l'arxiu i en els instruments de descripció. També hi ha molts llibres amb fulls solts, que possiblement tampoc no els pertanyen.

3.3.3. Materials escriptors: el paper i la tinta.

Quan hom tracta el tema dels manuals notariais al segle XIII lògicament es troba amb un element de cabdal importància per a l'evolució d'aquests llibres, de l'instrument notarial i fins i tot del concepte de fe pública³⁴. Ens referim al paper, matèria que poc a poc va anar suplantant el pergamí com a suport de l'escriptura, iniciant-se aquesta substitució a partir del 1150, any en

que hi ha la referència més antiga d'una manufactura paperera a Xàtiva³⁵. L'expansió sembla que fou ràpida. Així l'any 1159 Ramon Berenguer IV feu concessió d'un molí situat a la Riba a favor de Guillem de Vilagrassa³⁶. No obstant no és del tot encertada aquesta referència ja que el document no especifica si el molí era paperer. El que sí és cert és que la conca dels rius Francolí i Brugent va esdevenir una zona de producció paperera important, amb els centres de la Riba i d'Alcover³⁷. A l'àmbit tarragoní encara hi havia el port de Tamarit per on s'embarcava el paper provinent dels molins de Capellades passant per Mediona³⁸. Cal tenir en compte la producció paperera de Xàtiva i la seva expansió, tot i que va quedar una mica estancada en favor de centres italians com Fabriano, localitat que va esdevenir la capital europea del paper al segle XIV, segons els italians³⁹. Van expandir la seva influència per la Península Ibèrica, ja fós utilitzant el port de València per a l'entrada de paper italià o ja fós instal·lant-se aquí els propis paperers italians, molts d'ells genovesos⁴⁰. De fet Gènova també va esdevenir un centre important relacionat

³⁴ Laureà PAGAROLAS, "Notariat i cultura: els registres notariais", a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, 1994, p.341-343.

³⁵ Josep M. MADURELL, *El paper a les terres catalanes. Contribució a la seva història*, Barcelona, 1972, vol.1, p.21-25. Oriol VALLS i SUBIRÀ, *La Historia del papel en España, vol.1: siglos X-XIV*, Madrid, 1978, p. 133-152.

³⁶ Josep M. Madurell, *El paper...*, *op.cit.*, 1972, p.121. Oriol VALLS SUBIRÀ, *La Historia del papel...*, *op.cit.*, 1978, p. 152.

³⁷ Josep M. MADURELL MARIMON, "Els molins paperers a Catalunya", a *Homenaje a Jaume Vicens Vives*, Barcelona, 1965, vol. 2, p.347-361. Agustí ALTISENT, *Història de Poblet*, Abadia de Poblet, 1974, p. 68; 84-85. El monestir de Poblet posseïa un molí draper a la Riba que, diu Altisent, possiblement era també paperer; i el cenobi hi podia extreure la matèria primera per al seu escriptori, ja a partir de la segona meitat del segle XII.

³⁸ Oriol VALLS SUBIRÀ, *La Historia...*, *op.cit.*, p. 158-160; 166-167. L'altra via del comerç paperer català passava per l'Ebre.

³⁹ Giancarlo CASTAGNANI, "Immagine e significato del Museo della Carta e della Filigrana di Fabriano", a Simonetta CAVACIOCCHI (coord.), *Produzione e commercio della carta e del libro seccoli XIII-XVII*, Firenze, 1992, p.247-250.

amb el paper, sobretot amb la seva comercialització gràcies al port, per on sortia el prestigiós paper fabricat a Voltri, conegut a Europa ja a mitjans del segle XIII i identificable al seu moment per les filigranes en forma de flors o d'instruments relacionats amb la fabricació del paper⁴¹.

Confeccionats amb aquesta nova matèria escriptòria, el paper dels manuals notariais és rústic, propi dels altres manuals de l'època⁴². Això referint-nos als primers manuals, els del segle XIII. Però el tacte es va fent més fi a mesura que ens endinsem al segle XIV, tot i que encara conservaran una textura similar al teixit, fet gens casual tenint en compte la procedència de la matèria primera per a la fabricació del paper i que donava també el nom de *pergamí de drap* al nou suport per a l'escriptura.

La quantitat de paper que es gastava a les notaries que treballem la podem deduir, no només pels propis manuals que han arribat als nostres dies, sinó també per les anotacions que trobem en els llibres. Així sabem que l'any 1321, el notari Guillem de Cornet passa comptes amb el rector de la parròquia de La Selva i diu que ha comprat dues mans de paper i li han costat dos sous⁴³. Entre les despeses també s'hi anoten les compres de pergamí. Novament, i en l'any posterior a aquest, s'anota també el dispendi en paper i en pergamí. En

⁴⁰ Agustí VENTURA CONEJERO, "Orígens del paper a Xàtiva", a *La impremta valenciana*, València, 1990, 123-142. Miguel Àngel PALLARÉS, *Papeleros genoveses en la Zaragoza bajomedieval*, "Revista de Historia Jerónimo Zurita", 67-68(1993), p.65-101.

⁴¹ Francesco PIRELLA, *Le cartiere a Genova nel secolo di Colombo*, "Columbus 92", 4(1990), p.44-45.

⁴² Rafel GINEBRA MOLINS, *Manual primer...*, *op.cit.*, 1998, p. 18.

⁴³ AHAT, Alcover 124. A l'interior de la coberta.

aquesta ocasió dues mans de paper costen 22 diners, en compra dues més – també 22 diners-, i finalment una altra mà que li costen onze diners⁴⁴. Sobre aquestes anotacions que trobem en les cobertes dels manuals hi tornarem més endavant en aquest mateix capítol.

Referent al paper, i ja a partir del primer terç del segle XIV cal parlar d'un nou element: les filigranes. Aquestes apareixen en el paper fabricat a Itàlia ja a finals del segle XIII⁴⁵ i la seva posició en el paper no és sempre la mateixa, ubicació que ve marcada pel format del full. En el nostre cas, com que la gran majoria de llibres que treballem és en tamany foli, la filigrana la trobem al bell mig del full la majoria de vegades⁴⁶. Les filigranes representen, ja en el moment de la seva aparició, el símbol distintiu del paperer, la qualitat del seu producte i el seu format. Les primeres filigranes estaven formades per les lletres inicials dels paperers, però poc a poc es van anar complicant, representant a vegades estris que posaven de manifest la transformació d'antics molins drapers en paperes (tisores⁴⁷ o cards). També el cap de bou, tan extès, ja era utilitzat com a marca pels teixidors per a indicar la qualitat del drap, traduïnt-se en la manufactura paperera també com un signe de qualitat⁴⁸. Cal dir que totes les filigranes en general es troben en diversos indrets, mostra no

⁴⁴ AHAT, Alcover 125, anys 1322-1324.

⁴⁵ Jacques LEMAIRE, *Introduction à la Codicologie*, Louvain-La-Neuve, 1989, p. 26.

⁴⁶ *Ibidem*, p.37. Diu aquest autor que, si el full és de tamany foli la filigrana apareix al mig, si és en quart apareix al marge i si és en vuitè es troba a dalt o a baix del marge.

⁴⁷ Al segle XV, a Saragossa, es deia que el paper que tenia unes tisores per filigrana era de bona qualitat. *Cfr.* Miguel Ángel PALLARÉS, *Papeleros genoveses...*, *op.cit.*, p.67.

⁴⁸ Josepa CORTÉS ESCRIVÀ, "El paper i les filigranes", a *La impremta valencina*, València, 1990, p.143-154. D'aquí extreiem les principals dades sobre la història de les filigranes donat que es tracta d'una síntesi excel·lent sobre aquesta qüestió. En el text hi ha

només de la mobilitat comercial del paper sinó també de les "còpies" que en feien els mestres paperers per tal d'imitar el bon paper, sobretot l'italià. Així, a Itàlia trobem com a dibuixos de les filigranes el martell, la campana, el mirall, dos cercles travessats per un pal acabat amb una creu, una ballesta, una nau o vaixell, un nus, la corona, una pera, un arbre, el cap de bou, el trèbol de quatre fulles o l'àguila⁴⁹.

Per tal de presentar-les insertem un recull de totes les filigranes que hem localitzat (Quadre n. 13, pàgina 282), amb les dades que hem recollit seguint la metodologia proposada per C. M. Briquet⁵⁰ i altres autors que han treballat aquest tema. De tota manera és un recull sense ànims d'exhaustivitat donat que no és aquest el principal objectiu del nostre treball. Una recollida més sistemàtica i acurada de les filigranes ens hauria de portar a plantejar les hipòtesis entorn de l'origen de cada tipus de filigrana, apurant encara més en la possible procedència del paper. També ens podria aportar alguna cosa sobre el comerç del paper i la seva expansió. No obstant la recerca de la provenença de cada filigrana és difícil ja que hi ha dibuixos que són molt similars, així com n'hi ha d'altres que es van difondre molt al seu moment i que han estat estudiades, entre altres, per José Sánchez Real⁵¹. En el quadre presentem les

també figures que ens ajuden a comparar amb les filigranes que hem localitzat al Camp de Tarragona.

⁴⁹ Curzio BASTIANONI, "Le cartiere di Colle Val d'Elsa e i loro segni nella prima metà del secolo XIV", a Simonetta CAVACIOCCHI (coord.), *Produzione e commercio della carta e del libro secoli XIII-XVII*, Firenze, 1992, p.221-232.

⁵⁰ C.M. BRIQUET, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier. Dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, New York, 1985, 4 vols.

⁵¹ Cfr. Jacques LEMAIRE, *Introduction...*, *op.cit.*, p.37-38. Josepa CORTÈS, *Filigranes medievals de l'Arxiu Municipal de Sueca (1399-1500)*, "Quaderns de Sueca", V, p.10. Posa l'exemple dels "Cap de bou" i "Mà", molt abundants a causa de la fama de bon paper servit per aquestes marques. Sobre els diversos tipus de filigranes i els possibles motius pels quals hi ha

principals dades sobres les filigranes que hem localitzat, remetent sempre a aquestes per tal de no reiterar continuament les signatures en nota a peu de pàgina. No hi incloem el lloc on es troben ja que coincideix amb la referència. Sí que hi hem afegit un número que correspon a un número de referència de cada filigrana per a cada lloc. La representació d'algunes d'aquestes filigranes la trobem en l'apèndix 4, al final de la tesi, on la única referència que hi ha és el lloc i el número que correspon a cada una.

QUADRE 13:
Filigranes dels llibres notariais.

n.	Signatura	any 1	Temàtica	Tema
1	AHAT, Alcover 124	1319-1321	Animals	Aguila.front
2	AHAT, Alcover 124	1319-1321	Animals	Aguila.front
1	AHAT, Tarragona 3	1321-1323	Estris	Destral
2	AHAT, Tarragona 3	1321-1323	Figures	Triangle tombat
3	AHAT, Alcover 125	1322-1324	Figures	Cercle
4	AHAT, Alcover 125	1322-1324	Estris	Estendart
5	AHT, Alcover 125	1322-1324	Indeterminat	Piràmide
6	AHAT, Alcover 125	1322-1324	Figures	Cercle
1	AHCR, Reus 11	1323-1324	Figures	Pinza
1	AHAT, La Selva 20	1323-1324	Indeterminat	Rectangle
2	AHCR, Reus 11	1323-1324	Figures	Pinza
2	AHAT, La Selva 20	1323-1324	Vegetals	Card
3	AHAT, La Selva 20	1323-1324	Estris	Campana
7	AHAT, Alcover 127	1325-1326	Figures	Tres cercles
8	AHAT, Alcover 127	1325-1326	Indeterminat	Piràmide arrodonida
9	AHAT, Alcover 127	1325-1326	Vegetals	Card
10	AHAT, Alcover 127	1325-1326	Figures	Estrella
11	AHAT, Alcover 127	1325-1326	Figures	Dos cercles
12	AHAT, Alcover 127	1325-1326	Vegetals	Magrana
4	AHAT, La Selva 22	1326-1327	Estris	Gerro

variacions respecte una mateixa filigrana *Vid.* Pilar OSTOS ; M. Luisa PARDO; Elena E. RODRÍGUEZ, *Vocabulario de codicología. Versión española revisada y aumentada del 'Vocabulaire codicologique de Denis Muzerelle'*, Madrid, 1997, p. 71-72. José SÁNCHEZ REAL, *Las filigranas de animales en los archivos de Tarragona*, "Boletín Arqueológico", 61-64(1958), p.64-84; *Las filigranas del papel*, "Ligarzas" (València), 3(1971, p.229-236; *Filigranas por descubrir*, "Investigación y técnica del papel", (Madrid), 36, tomo 10(1973), p.493-513; *Filigranas descubiertas*, "Investigación y técnica del papel" (Madrid), 37, tomo 10 (1973), p.1135-1172. José SÁNCHEZ REAL; Jesús HERNÁNDEZ SANCHIS, *Las filigranas medievales del Archivo Municipal de Alzira*, "Al-Gezira" (Alzira), 6(1990), p. 145-202. Juan LÓPEZ PLA; María Josefa MARTÍN GREGO, *Filigranas del Archivo Municipal de Castellón de la Plana (Manual de Consells)*, "Ligarzas" (València), 5(1973), po.7-109. José M. DOÑATE, *Filigranas del Archivo Municipal de Villarreal*, "Ligarzas" (València), 5(1973), p.111-245.

5	AHAT, La Selva 22	1326-1327	Estris	Campana
13	AHAT, Alcover 128	1327-1327	Indeterminat	Tres rectangles
14	AHAT, Alcover 128	1327-1327	Indeterminat	Dos rectangles
8	AHAT, La Selva 26	1328-1331	Estris	Campana
3	AHCR, Reus 13	1329-1330	Figures	Àngel
4	AHCR, Reus 12	1330	Estris	Campana
8	AHCR, Reus 28	1330	Vegetals	Trèbol
20	AHAT, Alcover 134	1331-1333	Vegetals	Tres flors
9	AHAT, La Selva 27	1332-1333	Estris	Campana
6	AHAT, La Selva 28	1333-1334	Figures	Diamant
7	AHAT, La Selva 28	1333-1334	Figures	Muntanya
15	AHAT, Alcover 135	1334-1335	Figures	Muntanya
16	AHAT, Alcover 136	1334-1339	Figures	Muntanya
17	AHAT, Alcover 136	1334-1339	Vegetals	Trèbol
18	AHAT, Alcover 136	1334-1339	Vegetals	Cards
19	AHAT, Alcover 136	1334-1339	Estris	Campana
10	AHAT, La Selva 30	1335-1337	Vegetals	Flors
11	AHAT, La Selva 30	1335-1337	Indeterminat	Paral.lelepíped
12	AHAT, La Selva 30	1335-1337	Estris	Campana
13	AHAT, La Selva 30	1335-1337	Vegetals	Card
21	AHAT, Alcover 137	1336-1337	Estris	Alabarda
22	AHAT, Alcover 137	1336-1337	Estris	Campana
23	AHAT, Alcover 137	1336-1337	Indeterminat	Dos línies
24	AHAT, Alcover 137	1336-1337	Vegetals	Trèbol
15	AHAT, La Selva 31	1337-1339	Estris	Alabarda
15	AHAT, La Selva 31	1337-1339	Figures	Paral.lelepíped
16	AHAT, La Selva 31	1337-1339	Animals	Unicorni
17	AHAT, La Selva 31	1337-1339	Vegetals	Magrana
18	AHAT, La Selva 31	1337-1339	Estris	Campana
19	AHAT, La Selva 31	1337-1339	Estris	Campana
3	AHAT, Tarragona 4	1338-1339	Indeterminat	Triangle
4	AHAT, Tarragona 4	1338-1339	Vegetals	Magrana
5	AHAT, Reus 32	1339-1340	Vegetals	Card
6	AHAT, Reus 32	1339-1340	Figura	Cuc
7	AHCR, Reus 32	1339-1340	Figures	Dos cercles
21	AHAT, La Selva 33	1342-1343	Animals	Aguila.perfil
23	AHAT, La Selva 33	1342-1343	Estris	Cantimplora
24	AHAT, La Selva 33	1342-1343	Animals	Aguila.front
25	AHAT, La Selva	1342-1343	Animals	Cap de bou
22	AHAT, La Selva 33	1342-1344	Estris	Estendart
20	AHAT, La Selva 34	1344-1346	Figures	Cuc
26	AHAT, La Selva 35	1344-1346	Figures	Dos cercles
27	AHAT, La Selva 35	1344-1346	Figures	Cuc
9	AHCR, Reus 28	1345	Indeterminat	Línies
28	AHAT, La Selva 36	1346-1347	Animals	Gall
29	AHAT, La Selva 36	1346-1347	Animals	Toro
25	AHAT, Alcover 141	1348	Figures	Cuc
27	AHAT, Alcover 141	1348	Indeterminat	Triangle
28	AHAT, Alcover 141	1348	Indeterminat	Línies
26	AHAT, Alcover 141	1348-1348	Animals	Cigonya
20	AHAT, La Selva 39	1349	Animals	Cap de bou
29	AHAT, Alcover 142	1350	Figures	Cuc
30	AHAT, Alcover 142	1350	Animals	Unicorni
31	AHAT, Alcover 142	1350	Estris	Destral